

โครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงเพื่อให้คนอยู่อาศัยร่วมกับป่าไม้ได้อย่างยั่งยืน

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษารูปแบบการพัฒนาชุมชนในพื้นที่โครงการหลวงให้เป็นต้นแบบของการพัฒนาที่ยั่งยืน และสอดคล้องกับสภาพภูมิสังคมบนพื้นที่สูง 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) ชุมชนป่าเมี่ยง (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง) (2) ชุมชนที่ทำนาข้าวเป็นหลัก (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลำน้อยและทุ่งเริง) และ (3) ชุมชนที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น (ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ) โดยอาศัยหลักการดำเนินงานตามแนวทางโครงการหลวง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และโครงการธนาคารอาหารชุมชนตามพระราชดำริเป็นแนวทางการดำเนินงาน เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย สรุปผลการดำเนินงาน ดังนี้

จากการวิเคราะห์ข้อมูลของพื้นที่ศึกษา พร้อมทั้งจัดประชุมระดมความคิดเห็นระหว่างชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถกำหนดคุณลักษณะและเกณฑ์ตัวชี้วัดของชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม และเมื่อประเมินสถานภาพการพัฒนาในปัจจุบันของชุมชนนาร่องของโครงการวิจัยโดยเปรียบเทียบกับเกณฑ์คุณลักษณะของชุมชนต้นแบบโครงการหลวง พบว่า ชุมชนนาร่องในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงและพื้นที่โครงการขยายผลโครงการหลวงทั้ง 3 รูปแบบภูมิสังคม (ตารางที่ 1) มีผลการดำเนินงานพัฒนาชุมชนจากการส่งเสริมของศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมี่ยง แม่แฮ ทุ่งเริง และแม่ลำน้อย รวมทั้งโครงการขยายผลโครงการหลวงปางมะโอ ซึ่งได้ดำเนินงานร่วมกับคณะทำงานของแต่ละพื้นที่อยู่ในระดับดี (ตารางที่ 2) โดยเฉพาะผลจากการส่งเสริมด้านอาชีพด้วยการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์บนพื้นฐานของความรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสมของโครงการหลวง ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ เป็นชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นชุมชนปลอดภัยเสถียร สมาชิกในชุมชนมีสุขภาวะที่ดี และมีระดับการศึกษาเฉลี่ยที่สูงขึ้น แต่อย่างไรก็ตามเนื่องจากอิทธิพลจากการเปลี่ยนแปลงปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการปรับวิถีชีวิตจากชุมชนที่มีระบบเกษตรกรรมเพื่อการยังชีพมาเป็นระบบเกษตรเพื่อการพาณิชย์ ส่งผลให้สมาชิกในชุมชนส่วนใหญ่จำเป็นต้องใช้เวลาในการประกอบอาชีพมากขึ้น มีเวลาเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนน้อยลง ซึ่งอาจส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชนในอนาคตได้ ถึงแม้ว่าในปัจจุบันแต่ละชุมชนจะมีการรวมกลุ่มทั้งทางด้านอาชีพ สังคม และสิ่งแวดล้อม แต่จากการเก็บข้อมูลเชิงคุณภาพผ่านการจัดเวทีชุมชนและการสัมภาษณ์เชิงลึก พบว่า การรวมกลุ่มต่างๆ ในแต่ละชุมชนยังขาดกระบวนการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ ส่วนในด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ พบว่า ในแต่ละชุมชนมีแนวทางปฏิบัติเพื่ออนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้มาอย่างต่อเนื่อง โดยกิจกรรมส่วนใหญ่ ประกอบด้วย การจัดทำแนวกันไฟ การทำฝายชะลอน้ำ และการปลูกเสริมและฟื้นฟูป่า แต่อย่างไรก็ตามชุมชนส่วนใหญ่ยังขาดการเก็บข้อมูลเพื่อติดตามผลการดำเนินงานด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นระบบ ทั้งนี้จากผลการประเมินพื้นที่ดังกล่าวทำให้สามารถกำหนดแนวทางการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงแต่ละสภาพภูมิสังคม โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมได้ดังแสดงในตารางที่ 3 และสรุปผลการทดสอบกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาของชุมชนนาร่อง 5 พื้นที่ แสดงดังตารางที่ 4

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

1. นำข้อมูลการวิเคราะห์ของโครงการวิจัยไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับวางแผนการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาเชิงพื้นที่ (Area based research) ของชุมชนในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม
2. นำเสนอผลงานวิจัยในการสัมมนางานวิจัยของมูลนิธิโครงการหลวงและสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2557 ในวันที่ 3 กันยายน 2557 ณ อุทยานหลวงราชพฤกษ์ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ตารางที่ 1 ชุมชนนำร่องการดำเนินงาน 5 พื้นที่ ภายใต้ภูมิสังคม 3 รูปแบบ

ภูมิสังคม	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง	ชนเผ่า	ชุมชนนำร่อง
ภูมิสังคมป่าเมือง	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงป่าเมือง	คนพื้นเมือง	บ้านปางบง หมู่ที่ 1 ต.เทพเสด็จ อ.ดอยสะเก็ด จ.เชียงใหม่
	โครงการขยายผลโครงการหลวงปางมะโอ	คนพื้นเมือง	บ้านปางมะโอ หมู่ที่ 9 ต.แม่่นะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่
ภูมิสังคมที่มีการทำนาข้าวเป็นหลัก	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่ลาน้อย (นาขั้นบันได)	ลัวะ	บ้านดง หมู่ที่ 5 ต.ห้วยห้อม อ.แม่ลาน้อย จ.แม่ฮ่องสอน
	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงทุ่งเริง (นาพื้นที่ราบ)	คนพื้นเมือง	บ้านแม่ขนิลเหนือ หมู่ที่ 6 ต.บ้านปง อ.หางดง จ.เชียงใหม่
ภูมิสังคมที่มีฐานจากการปลูกฝิ่น	ศูนย์พัฒนาโครงการหลวงแม่แฮ	กะเหรี่ยง	บ้านห้วยขมิ้น หมู่ที่ 17 (ห้วยอบบ้านป่าเกี๊ยะน้อย) ต.แม่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่

ภาพแสดงลักษณะภูมิสังคมของชุมชนนำร่องการพัฒนาต้นแบบโครงการหลวง

ตารางที่ 2 การประเมินสถานภาพการพัฒนาในปัจจุบันของชุมชนนาร่องของโครงการวิจัยตามคุณสมบัติพึงประสงค์ของชุมชนต้นแบบโครงการหลวงในแต่ละรูปแบบภูมิสังคม

คุณสมบัติพึงประสงค์ของชุมชนต้นแบบโครงการหลวง		สถานภาพการดำเนินงานพัฒนาในปัจจุบันของชุมชนนาร่องของโครงการวิจัย				
		ป่าเมี่ยง	ฐานจากผืน	นาข้าวเป็นหลัก		ป่าเมี่ยง
		ค.ป่าเมี่ยง	ศ.แม่แฮ	ศ.ทุ่งเร็ง	ศ.แม่ลาน้อย	ขยายผลฯ ปางมะโอ
		บ.ปางบง	บ.ห้วยขมิ้น	บ.แม่ชนิดเหนือ	บ.ดง	บ.ปางมะโอ**
1. การพัฒนาตามแนวทางของโครงการหลวง						
1.1 หลักการสำรวจและวางแผนการใช้ที่ดิน	- มีการกำหนดขอบเขตการใช้ที่ดินที่ชัดเจน	2	2	2	2	2
	- มีการใช้ประโยชน์ที่ดินตามความเหมาะสมของลักษณะพื้นที่	3	2	2	3	3
1.2 หลักการปลูกป่าในพื้นที่ที่ควรเป็นป่า	- มีกิจกรรมการฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้	3	2	2	2	3
1.3 หลักการทำการเกษตรภายใต้ระบบการอนุรักษ์ดินและน้ำ	- มีระบบการจัดการพื้นที่การเกษตรที่สอดคล้องกับหลักการอนุรักษ์ดินและน้ำ	3	2	2	3	3
1.4 หลักการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์บนพื้นฐานองค์ความรู้ที่ถูกต้องและเหมาะสม	- มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม	3	3	3	3	2
	- มีระบบการจัดการผลผลิตที่มีประสิทธิภาพ	2	2	2	2	1
	- มีระบบการประเมินคุณภาพและมาตรฐานผลผลิต	2	2	2	2	1
	- มีระบบการจัดการการขนส่งและการตลาด	2	3	2	2	1
1.5 หลักการช่วยชุมชนให้สามารถพึ่งพาตัวเองได้	- การส่งเสริมอาชีพ	3	3	3	3	2
	- การพัฒนาด้านการศึกษา	2	2	2	2	2
	- การพัฒนาด้านสาธารณสุข	2	2	2	2	2
	- ชุมชนปลอดภัยเสถียร	3	3	3	3	3
	- ชุมชนมีความเข้มแข็ง	2	2	2	2	2
	- ชุมชนมีกระบวนการจัดการตนเองที่ดี	2	2	2	2	2
2. การประยุกต์ใช้แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง	- ชุมชนสามารถพึ่งพาตัวเองได้ และลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก	2	2	2	2	2
	- ชุมชนสามารถปรับตัวเพื่อรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอกทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้	2	2	2	2	2
	- ชุมชนสามารถรักษาและสืบต่อวัฒนธรรมและประเพณีของตนเองไว้ได้	2	2	2	2	2
3. การประยุกต์ใช้แนวพระราชดำรินาครอาหารชุมชน (Food bank)	- การรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาเกี่ยวกับพืชท้องถิ่น	1*	1*	1*	1*	3
	- รวบรวมข้อมูลรายได้จากพืชท้องถิ่น	1*	0	0	0	0
	- โรงเรือนเพาะชำกล้าไม้ท้องถิ่น	1*	0	0	0	3
	- กิจกรรมปลูกฟื้นฟูในพื้นที่ป่าและชุมชน	1*	1*	1*	0	3
4. การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน	- มีกระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วม	2	2	2	2	2
	- มีรูปแบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ	2	2	2	2	2

หมายเหตุ	**	เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ พ.ศ.2556 (รวบรวมข้อมูลพื้นฐาน)	0	ยังไม่มีกรดำเนินการ
	1	ดำเนินการแล้วแต่มีปัญหาหรืออุปสรรคจำเป็นต้องมีการแก้ไขปรับปรุง	1*	เริ่มดำเนินการในปีงบประมาณ พ.ศ.2556 และจำเป็นต้องติดตามผลการดำเนินงานต่อไป
	2	ดำเนินการแล้วและมีผลการดำเนินงานที่ดีควรเพิ่มประสิทธิภาพต่อไป	3	ดำเนินการแล้วและมีผลการดำเนินงานที่ดีจนสามารถเป็นแบบอย่างให้กับชุมชนอื่นได้

ตารางที่ 3 แนวทางการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาชุมชนต้นแบบโครงการหลวงแต่ละสภาพภูมิสังคม

เป้าหมายรวม	เป้าหมายแต่ละด้าน	แนวทางการดำเนินงานแต่ละสภาพภูมิสังคม		
		ป่าเมี่ยง	ฝิ่น	นาข้าว
โครงการหลวงเป็นต้นแบบของการพัฒนาพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน	1. เศรษฐกิจมั่นคง - ชุมชนมีรายได้พอเพียงจากการประกอบอาชีพบนฐานความรู้ - ชุมชนมีอาหารหลักสำหรับบริโภคเพียงพอตลอดทั้งปี	1. การปลูกกาแฟอย่างยั่งยืน (เพิ่มรายได้และลดต้นทุน) 2. พืชทางเลือกที่สามารถปลูก/เลี้ยงภายใต้ร่มเงาและใช้พื้นที่น้อย 3. การเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรที่เกื้อกูลกับป่า 4. การฟื้นฟูแหล่งอาหารจากความหลากหลายทางชีวภาพ	1. การผลิตผักปลอดภัย (GAP/อินทรีย์) 2. การปลูกไม้ผลเมืองหนาว (พลับพลึง ฝรั่ง ฝรั่งน้ำ) 3. การฟื้นฟูแหล่งอาหารจากความหลากหลายทางชีวภาพ 4. การเพิ่มผลผลิตข้าวต่อพื้นที่	1. การเพิ่มผลผลิตข้าวต่อพื้นที่ 2. การปลูกพืชเสริมรายได้ (ผัก ไม้ผล กาแฟ) 3. พัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ-เกษตร-วัฒนธรรม 4. การฟื้นฟูแหล่งอาหารจากความหลากหลายทางชีวภาพ
	2. สังคมเข้มแข็ง - ชุมชนมีความเข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองดำรงชีวิตภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง - ชุมชนน่าอยู่และสงบสุข - เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้	1. การพัฒนาสังคม 2. การพัฒนาการศึกษาและสาธารณสุข 3. การป้องกันการแพร่ระบาดของยาเสพติดในชุมชน		
	3. สิ่งแวดล้อมที่มีความอุดมสมบูรณ์ - มีแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินที่เหมาะสม - ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการอนุรักษ์และฟื้นฟู	1. การกำหนดขอบเขตการใช้ที่ดินให้มีความชัดเจน 2. การฟื้นฟูคุณภาพดินและน้ำ 3. การฟื้นฟูและอนุรักษ์ป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพ 4. การหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพ		

ตารางที่ 4 สรุปผลการทดสอบกิจกรรมตามแผนการดำเนินงานวิจัยและพัฒนาของชุมชนนาร่อง 5 พื้นที่

กิจกรรม	พื้นที่				
	ป่าเมี่ยง บ้านปางบง	ป่าเมี่ยง บ้านปางมะโอ	นาข้าว บ้านแม่ขนิลเหนือ	นาข้าว บ้านดง	ฝิ่น บ้านห้วยขมิ้น
1. Land Use Planning	1. ศึกษารูปแบบและความเหมาะสมของการใช้ประโยชน์ที่ดิน	1. ศึกษารูปแบบและความเหมาะสมของการใช้ประโยชน์ที่ดิน	1. ศึกษารูปแบบและความเหมาะสมของการใช้ประโยชน์ที่ดิน	1. ศึกษารูปแบบและความเหมาะสมการใช้ประโยชน์ที่ดิน	1. ศึกษารูปแบบและความเหมาะสมการใช้ประโยชน์ที่ดิน
2. Buffer Zone	1. สำรวจพื้นที่ป่ารอบชุมชน เพื่อกำหนดแผนการจัดทำ Buffer Zone และการสำรวจลักษณะทางนิเวศวิทยาป่าไม้ รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ (3.7 ก.ม. พรรณพืชประมาณ 160 ชนิด)	1. วางแผนการใช้ประโยชน์บริเวณพื้นที่ที่ติดกับป่า (buffer zone) โดยการคัดเลือกชนิดไม้ที่เหมาะสมและเกษตรกรสามารถใช้ประโยชน์ได้ปลูกในบริเวณดังกล่าวเพื่อเป็นแนวเขตพื้นที่และเป็นการป้องกันไฟป่าจากพื้นที่ทำกิน	1. สำรวจพื้นที่ป่ารอบชุมชน เพื่อกำหนดแผนการจัดทำ Buffer Zone 2. สำรวจทรัพยากรธรรมชาติบริเวณเส้นทางศึกษาธรรมชาติบ้านใหม่สันคะยอม เพื่อเตรียมความพร้อมด้านการท่องเที่ยว	1. สำรวจพื้นที่ชุมชนและป่าต้นน้ำเพื่อวางแผนกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชน 2. การถอดรูปแบบการบริหารจัดการป่าของชุมชน	1. การสำรวจและจับพิกัดพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อวางแผนการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการบริหารจัดการของชุมชน 2. สนับสนุนการปลูกฟื้นฟูพืชเสริมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมและป่าต้นน้ำ
3. Food Bank	1. รวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น (พืช 140 ชนิด) 2. สนับสนุนการปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่นในชุมชน (ข้าว หวาย ลิงลาว มะขม) 3. พัฒนาต่อยอดเพื่อเพิ่มมูลค่าพืชท้องถิ่น (ผลิตภัณฑ์จากใบชาเมี่ยง)	1. สนับสนุนกลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์จากพืชท้องถิ่นบ้านปางมะโอ: (สมาชิก 5 ราย) 2. จัดทำแผนการฟื้นฟูพืชท้องถิ่นเพื่อใช้ประโยชน์ในระดับครัวเรือน 3. จัดทำฐานเรียนรู้พืชสมุนไพรท้องถิ่น บริเวณเส้นทางศึกษาธรรมชาติ 7 จุด	1. รวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในท้องถิ่น (11 หมู่บ้าน) 2. การเพาะขยายพันธุ์พืชท้องถิ่นสำคัญ (93 ชนิด) 3. สนับสนุนการปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่นในชุมชนและป่าธรรมชาติ จำนวน 21 ชนิด 2,820 กล้า	1. เก็บข้อมูลความหลากหลายของพืชท้องถิ่นในชุมชน 2. ศึกษาแนวทางการฟื้นฟูพืชท้องถิ่นร่วมกับชุมชน (เนียง)	1. รวบรวมข้อมูลการใช้ประโยชน์จากพืชท้องถิ่น 2. เพาะขยายพันธุ์พืชสำหรับปลูกฟื้นฟูแหล่งอาหารและไม้ใช้สอยของชุมชน (หวายและไผ่) 3. สนับสนุนการปลูกฟื้นฟูพืชท้องถิ่นในชุมชน (พืช 15 ชนิด 2,500 ต้น)
4. พืชสมุนไพรและยาพื้นบ้าน		1. คัดเลือกพืชสมุนไพรท้องถิ่นและยาพื้นบ้านที่มีศักยภาพเพื่อนำไปวิจัยต่อยอด จำนวน 2 ตำรับ (บำรุงร่างกาย และขับสารพิษ) 25 ชนิด			-
5. เห็ดท้องถิ่น	1. ศึกษาความหลากหลายของเห็ดท้องถิ่นในพื้นที่ป่ารอบชุมชน 2. ศึกษาการเพาะเห็ดกลุ่มไมคอร์ไรซ่าร่วมกับการปลูกป่าธรรมชาติ (เห็ดตับเต่าเห็ดแดง)	1. สำรวจเห็ดในพื้นที่ศึกษา 590 ตัวอย่าง 53 ชนิด 2. ทดสอบการเพาะเห็ดในถุงพลาสติกในโรงเรือนขนาดเล็ก (20 ราย) 3. การเพาะเห็ดมัยคอร์ไรซ่า (เห็ดตับเต่า)			